

УДК 332.012.322:33

Крупа В. Р.

Львівський національний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

У статті обґрунтовано вплив заощаджень населення на розвиток соціально-економічних процесів. Проаналізовано динаміку та структуру приватних заощаджень до і після фінансової кризи, та їх вплив на формування інвестиційних ресурсів національної економіки. Визначено стратегічні напрями поліпшення процесу трансформації заощаджень в інвестиції.

Ключові слова: заощадження, домогосподарство, інвестиції, гранична схильність до заощадження, фінансові ресурси.

Постановка проблеми. У сучасній українській економіці, відповідно до довгострокової концепції розвитку, на одне з перших місць висувається проблема забезпечення стійкого економічного зростання. Як показує світовий досвід, для її розв'язання необхідне залучення інвестиційних ресурсів, незалежних від коливань світових фінансових ринків. Даним вимогам задовольняють внутрішні інвестиції, одним з основних джерел яких виступають заощадження сектора домашніх господарств. Тому сьогодні, коли істотно зменшився притік інвестицій із-за кордону, практично припинилися програми кредитування національної економіки МВФ, а вітчизняний уряд безуспішно шукає кошти для подальшого фінансування економічного розвитку, здійснені домогосподарствами заощадження можуть стати ваговою альтернативою іноземним інвестиціям у контексті формування стабільної фінансової основи соціально-економічного розвитку держави.

На жаль, процес формування національних заощаджень вже досить тривалий час супроводжується цілою низкою проблем і перешкод. Останні мають не лише суто макроекономічну природу, а пов'язані із деякими особливостями поведінки сектора домогосподарств, що зумовлені стагнацією національної економіки та негативними очікуваннями щодо динаміки рівня цін, доходів, валютного курсу тощо.

Відповідно обґрунтування шляхів збільшення доходів та заощаджень населення, а також розробка ефективних механізмів трансформації їх у інвестиційні ресурси є досить актуальним завданням макроекономічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування заощаджень населення та їх залучення до інвестиційних процесів досить широко розглядаються зарубіжними та вітчизняними науковцями. Фундамент цих досліджень складають праці класиків світової економічної науки: Дж. Кейнса, А. Маршалла, Ф. Модільяні, П. Самуельсона, А. Смита, Р. Солоу, І. Фішера, М. Фрідмана. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад заощаджень домогосподарств зробили й українські вчені, зокрема: М. Алексеєнко, О. Ватаманюк, О. Васюренко, Н. Дорофеева, В. Міщенко, А. Мороз, В. Огієнко, С. Панчишин, М. Савлук, Т. Смовженко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Багатогранність причинно-наслідкових взаємозв'язків між чинниками заощаджень та результатами соціально-економічного розвитку країни, посилення впливу глобалізаційних процесів, специфіка вітчизняного інституційного середовища та висока динамічність фінансових ринків відкривають широкий простір для подальших

досліджень проблем, пов'язаних із акумуляцією заощаджень сектора домогосподарств та їх трансформацією у інвестиційні ресурси національної економіки. Зокрема, потребують глибшого аналізу показники граничної схильності до заощадження, масштаби інвестування заощаджень домашніх господарств, з'ясування мотивів вибору населенням форми заощаджень, та розробка пропозицій щодо поліпшення реалізації фінансового потенціалу вітчизняних домогосподарств.

Метою даної статті є визначення ролі заощаджень населення у соціально-економічному розвитку країни, здійснення аналізу їх динаміки, структури, впливу на обсяги внутрішніх інвестицій, а також обґрунтування заходів щодо поліпшення умов перетворення заощаджень в інвестиції.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі заощадження населення переважно розглядаються як джерело інвестицій, без яких в свою чергу, не може здійснюватись інноваційний розвиток національної економіки. Але роль заощаджень не обмежується лише їх інвестиційним потенціалом, оскільки вони безпосередньо пов'язані із іншим вагомим чинником економічного та соціального розвитку суспільства – процесом споживання. Тому цілком обґрунтованим є багатоаспектний підхід до трактування значення заощаджень у розв'язанні сучасних економічних проблем. Зокрема, М. Савлук роль заощаджень домогосподарств розглядає у економічній, фінансовій, соціальній та політичній площині [1].

На наш погляд, економічне значення заощаджень має як мікро-, так і макроекономічний аспект. У контексті розвитку мікроекономічних процесів відзначимо, що можливість формувати заощадження сприяє кращому задоволенню та урізноманітненню потреб домогосподарств. А це є додатковим мотивом населення до отримання більших доходів через підвищення продуктивності праці та професійне зростання. У результаті поліпшується кадровий потенціал підприємств та ефективність їх діяльності.

У макроекономічному аспекті, заощадження безпосередньо впливають на формування обсягу ВВП та національного доходу. Саме приріст заощаджень формує ланцюг вторинних витрат, чим сприяє зростанню споживчого та інвестиційного попиту економічних суб'єктів і пожвавленню ділової активності практично у всіх секторах національної економіки. У свою чергу, завдяки цьому забезпечується мультиплікативний вплив на обсяг національного виробництва та формуються умови для довгострокових тенденцій економічного зростання.

Фінансове значення заощаджень домогосподарств полягає у їхньому безпосередньому впливі

на стан фінансового ринку, зокрема, його забезпеченість необхідними грошовими ресурсами.

Слід зазначити, що у розвинених країнах саме домогосподарства є основним постачальником грошових ресурсів на фінансові ринки. Відповідно, заощадження населення відіграють вирішальну роль в інвестиційному процесі. Так, у США населення володіє приблизно 70% фінансових активів, їхня частка майже в 5 разів перевищує частку держави. В 90-х роках минулого століття понад 50 млн. індивідуальних інвесторів безпосередньо володіли акціями, тобто приблизно чверть дорослого населення були акціонерами [2].

Водночас зростання заощаджень, крім економічного, має також вагомий соціальний і політичний значення.

Соціальне значення особистих заощаджень пов'язане з тим, що вони є джерелом додаткового доходу домогосподарств (у вигляді банківського відсотка), забезпечують збереження реальної купівельної спроможності доходів в умовах помірної інфляції, сприяють підвищенню життєвого рівня населення і його соціальної захищеності на випадок настання різного роду соціальних ризиків, підвищують якість задоволення потреб населення.

Політичне значення заощаджень домогосподарств зводиться до сприяння формуванню середнього класу суспільства, зміцненню його фінансової незалежності, проведенні стабільної і прогнозованої фінансової і монетарної політики [1].

Узагальнюючи оцінку ролі заощаджень відзначимо, що їх сукупний ефект визначає темпи економічного зростання, обсяги випуску продукції та послуг, рівень науково-технічного прогресу і економічну могутність країни та добробут її населення. Крім цього, заощадження є одним із ключових факторів формування фінансової безпеки держави і забезпечення стійкості національної економіки в умовах розвитку глобальних фінансових криз.

Але, проводячи політику, спрямовану на приріст заощаджень, слід враховувати неоднозначний вплив цього явища на соціально-економічні процеси в економіці. Адже процес формування заощаджень та трансформації їх в інвестиції часто підпорядковується особистим мотивам економічних суб'єктів, що не завжди відповідають інтересам суспільства.

Звичайно, деяка частка заощаджень домогосподарств дійсно відразу потрапляє в канали прямого (купівля цінних паперів) чи опосередкованого (через заощаджувальні депозити) фінансування і стає інвестиціями. Обидві ці форми фінансування активні, оскільки беруть участь в обороті фінансового ринку і тим самим сприяють розвитку як підприємств, так і економіки в цілому. Крім того, заощадження в активній формі є джерелом

додаткового доходу для домашнього господарства, який знову може витратитись на споживання та заощадження [3, с. 18].

Але поряд із активною, заощадження можуть мати й пасивну форму, за якої вільні грошові кошти накопичуються та зберігаються поза банківською системою (як правило у формі іноземної валюти). Ця форма заощадження набуває поширення в періоди фінансових криз, зростання недовіри до уряду та інститутів банківської системи, нестабільності цін, валютних курсів та відсоткових ставок, негативних очікувань домогосподарств тощо. За деякими оцінками запаси готівкової твердої валюти в населення за розмірами наближаються до резервів центрального банку країни.

Однак, пасивна форма заощаджень має переважно негативні наслідки, оскільки, знаходячись поза банками, кошти практично не можуть перетворюватися в інвестиції, а отже не «працюють» на економіку. До того ж пасивна форма заощаджень стає чинником скорочення споживчого попиту, оскільки призводить до зменшення реальної вартості накопичених активів та не дає змоги отримувати додаткові доходи. Тому в умовах рецесії такі заощадження можуть стати каталізатором кризових тенденцій.

Мотиви, якими керуються домогосподарства при здійсненні заощаджень та виборі їх форми є досить різноманітними. Та в основному, людей спонукає заощаджувати необхідність створення грошового резерву для забезпечення майбутніх витрат, фінансової незалежності та забезпечення майбутнього дітей (витрати на навчання, спадок тощо). Основними чинниками, які впливають на інтенсивність нагромадження заощаджень у ринковій економіці є: стан економіки, рівень доходів населення, стабільність грошово-кредитної системи, наявність пенсійних гарантій, позитивні очікування домогосподарств щодо майбутньої економічної ситуації тощо. Динаміка саме цих показників визначає обсяг та характер заощаджень [4, с. 275].

Дослідження рівня доходів та заощаджень домогосподарств в Україні протягом 2003–2011 рр. (табл. 1) засвідчило досить неоднозначні тенденції. Так номінальні доходи демонстрували позитивну динаміку впродовж всього періоду. Що ж до заощаджень, то впродовж 2003–2005 р. їх частка зростала у доходах, що було зумовлено як високими темпами зростання самих доходів, так і привабливими умовами по депозитних вкладах. Але вже з 2006 р. тенденція змінилася на протилежну і у 2008 р. питома вага заощаджень населення зменшилася майже наполовину порівняно з 2005 р. й становила 6,9%.

Фінансова криза знову змусила українців скоротити споживання і подумати про «завтрашній

Таблиця 1
Динаміка доходів та заощаджень населення України впродовж 2003-2011 рр., млн. грн.*

Показник	Роки									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Доходи населення	197485	253897	352983	430350	558030	749045	791209	1002876	1157122	
Заощадження	16277	31077	45651	44203	47779	52011	80377	161867	123123	
Питома вага заощаджень у доходах, %	8,2	12,2	12,9	10,3	8,6	6,9	10,2	16,1	10,6	
Приріст доходу	–	56412	99086	77367	127680	191015	42164	211667	154246	
Приріст заощаджень	–	14800	14574	-1448	3576	4232	28366	81490	-38744	
Гранична схильність до заощаджень, %	–	26,2	14,7	-1,9	2,8	2,2	67,3	38,5	-25,1	

*Розраховано за даними джерела [5]

день». Як наслідок, у 2010 р. частка заощаджень у доходах досягла максимального значення за весь досліджуваний період – 16,1%. Проте, за даними МВФ, у цей час аналогічна тенденція мала місце в країнах Західної Європи, де даний показник становив в середньому 24%.

Але вже у 2011 р. питома вага заощаджень населення знову різко зменшилася і склала 10,6%. Як бачимо, цей рівень притаманний «переломним» 2006 та 2009 рокам.

Нами також було проаналізовано, яку частку своїх додаткових доходів домогосподарства спрямовували на заощадження. Даний показник, як відомо, має назву гранична схильність до заощадження. З табл. 1 видно, що впродовж досліджуваного періоду він теж є досить мінливим. Низьким він був у період 2006–2008 рр., коли позитивні тенденції в економіці сприяли зростанню споживчого попиту. Водночас, низьке значення даного показника свідчить, що зростаючі доходи, зокрема заробітна плата, ще не набрали тієї критичної маси, яка б забезпечила бажаний якісний стрибок, тобто дію основного психологічного закону Кейнса, за яким зі збільшенням доходу заощадження зростає швидшими темпами, ніж споживання.

У 2009–2011 рр., через кризові явища і негативні очікування населення, залежність між приростом доходу і динамікою граничних схильностей до споживання і заощадженням взагалі була порушена.

Зокрема у 2009 та 2010 роках гранична схильність до заощадження істотно зросла, оскільки люди, як уже зазначалося, відкладали на «чорний» день. Водночас суттєвих змін зазнала структура заощаджень.

З початком кризи різко втратили свою привабливість грошові вклади у цінні папери та нагромадження нефінансових активів, а натомість істотно зросли заощадження в іноземній валюті. Це була природна реакція населення на стрімке знецінення гривні, яка з початку 2009 р. девальвувала на 40%.

Звітний 2011 р. ознаменувався використанням значної суми заощаджень на споживчі цілі, що стало наслідком формування тенденції падіння реальних доходів негативних інфляційних очікувань, зменшення дохідності та зростання ризиковості банківських вкладів. З огляду на сучасну ситуацію в країні, зокрема загрози обвалу курсу гривні, затримки з виплатами зарплат і пенсій, а також невизначеність в економіці, припускаємо, що тенденція до зменшення частки заощаджень домогосподарств не зміниться.

Загалом існує ціла низка проблем щодо формування фінансових ресурсів домогосподарств та їх подальшого залучення до інвестиційних процесів. Основними з них є:

1) відсутність достатніх доходів для заощаджень;

2) високе податкове навантаження на домогосподарства;

3) недовіра до фінансових інститутів та до держави як регулятора вкладення грошей у інвестиційні активи.

Але вагомою проблемою є й те, що домогосподарствами України досі не використовується в повному обсязі весь перелік інструментів, що дають можливість не лише зберегти, а й примножити фінансові ресурси. Останні дослідження, здійснені компанією GfK Ukraine засвідчили, що відкладають гроші на «чорний день» близько 40% українців. Причому майже кожен другий вільну готівку зазвичай зберігає вдома, а кожен четвертий одразу витрачає кошти на споживчі товари. А до банку готові віднести свої заощадження не більше 4% опитаних. При цьому, на руках населення знаходиться близько 40-60 млрд. дол., що практично дорівнює сумі банківських депозитів (402 млрд. грн. станом на 01.06.2013 р.) На банківських картках і поточних рахунках у банках тримають свої кошти майже 12% опитаних. Ще близько 3% українців вкладають гроші в купівлю землі, 2% – інвестують у нерухомість [2; 4, с. 275].

Така структура заощаджень є вкрай негативною, оскільки кошти поза банками практично не беруть участі в інвестиційному процесі.

Для того, щоб виявити, якою мірою заощадження забезпечують приріст інвестицій, проаналізуємо національні рахунки інституційних секторів (табл. 2).

Таким чином, на основі аналізу даних табл. 2 робимо висновки, що зростання заощаджень в національній економіці України незначною мірою трансформуються у інвестиції. Зокрема, впродовж 2003–2005 рр. частка валового нагромадження основного капіталу була незначною й мала тенденцію до зменшення. Максимальне значення цього показника було у 2008 р. 59,4%, коли досягнув піку ринок нерухомості. В цьому ж році величина заощаджень інвестованих в готівку була найменшою.

Проте вже у 2009 р. інвестиції в основний капітал різко впали. Також мав місце значний відтік коштів з депозитних рахунків. Інвестиції у цінні папери теж були найвищими впродовж 2005–2008

Таблиця 2

Інвестування заощаджень у секторі домогосподарств

Показник	Роки								
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Чисте заощадження	16277	31634	45651	44203	47779	52011	80377	161867	123123
Нагромадження основного капіталу	2410	3993	5772	9937	13980	30883	14549	23818	23462
Частка валового нагромадження у чистому заощадженні, %	14,8	12,6	12,5	22,5	29,6	59,4	18,1	14,7	18,9
Монетарне золото	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Готівкові гроші та депозити	...	...	54278	64136	108146	118262	74155	121152	118297
Цінні папери (крім акцій)	...	...	237	29	353	199	-528	-149	376
Акції та інші види участі в капіталі	...	...	5982	8676	5935	5312	4207	1678	2483
Страхові технічні резерви	...	...	294	286	490	815	510	872	1411

... – даних немає

рр., а у післякризовий період мали вкрай негативну тенденцію.

Описані тенденції свідчать, що сьогодні, якщо у пересічного українця з'являються тимчасово вільні кошти, серед великої кількості можливостей їх застосування він обирає не придбання цінних паперів, а, швидше за все, стабільну іноземну валюту або банківський депозит, незважаючи на те, що відсотки по вкладах у банк сьогодні є досить низькими.

Інвестиції у цінні папери, незважаючи на значно вищу їхню дохідність не користуються попитом через високий ступінь ризикованості, низьку фінансову грамотність населення, нерозвиненість та непрозорість фондового ринку, а також незахищеність прав дрібних інвесторів.

Отже, потенційно населення має в своєму розпорядженні досить значний обсяг фінансових ресурсів. Але, що ці кошти були залучені в інвестиційний процес і працювали на благо вітчизняної економіки, необхідно докласти чимало зусиль. Основні стратегічні напрями спрямовані на поліпшення процесу трансформації заощаджень в інвестиції наступні:

- фінансовий (здійснення політики, спрямованої на зростання доходів, зменшення податкового навантаження на домогосподарства та урядових запозичень у приватного сектора);

- інституціональний (подальший розвиток та зміцнення банківської системи, прискорення становлення різноманітних небанківських фінансово-кредитних інституцій: кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, інвестиційних фондів тощо);

- інструментальний (розширення переліку фінансових послуг і продуктів, що надаються приватному інвестору, а також продукування нових інвестиційних інструментів, створення належних

умов для диверсифікації вкладень домогосподарств);

- гарантійний (удосконалення чинного законодавства щодо гарантування вкладів фізичних осіб з урахуванням зарубіжного досвіду, а також захист і підтримка конкурентних позицій вітчизняних фінансових установ стосовно аналогічних установ-нерезидентів на українському ринку) [6, с. 26];

- інформаційний (налагодження співпраці з підприємствами організаціями та органами місцевого самоврядування щодо організованого фінансового консультування громадян та інформування про нові банківські продукти, надання громадянам та потенційним інвесторам неупередженої інформації про основні тенденції та особливості функціонування фінансового ринку тощо).

Висновки і пропозиції. Таким чином, фінансовий потенціал домогосподарств в Україні є досить значним і за умови спрямування відповідних грошових ресурсів у банківську систему можна істотно активізувати інвестиційні процеси та оздоровити економіку держави. Водночас, поведінка домогосподарств, зважаючи на сучасні економічні реалії є досить раціональна і у першу чергу орієнтована на мінімізацію ризиків втрати своїх заощаджень, а не на можливість отримання додаткового доходу. Відповідно, нинішня структура заощаджень не відповідає цілям прогресивного соціально-економічного розвитку суспільства. Щоб змінити цю ситуацію, уряду і Національному банку необхідно докласти чималих зусиль щодо стабілізації економічної і політичної ситуації в країні, підвищення реальних доходів населення, забезпечення надійності банківської системи, вдосконалення податкового законодавства тощо. Вирішення цих питань є ключовим для пожвавлення динаміки заощаджень і спрямування їх у цивілізоване русло.

Список літератури:

1. Савлук М. Грошові заощадження населення як ресурс фінансового ринку / М. Савлук // Роль грошових заощаджень населення в розбудові економіки України: Матер. наук.-практ. конф. 19 лютого 2002 року. Наук. ред. А. М. Мороз. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 8-15.
2. Експерти порахували, хто і скільки відкладає на чорний день. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// 24tv.ua/home/showSingleNews](http://24tv.ua/home/showSingleNews)
3. Фомішина В. М. Заощаджувально-інвестиційний потенціал приватного сектора економіки України / В. М. Фомішина // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Економіка. – 2009. – Вип. 3/1. С. 16-22.
4. Томашик Л. С. Напрями збільшення заощаджень в Україні: теоретичні та емпіричні оцінки / Л. С. Томашик // Науковий вісник ЛНТУ України. – 2011. – вип. 21.17. – С. 274-279.
5. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov
6. Кізіма Т. О. Прагматика та перспективи трансформації заощаджень домогосподарств у інвестиції / Т. О. Кізіма // Економіка, Фінанси, Право. – 2010. – № 10. – С. 22-26

Крупа В. Р.

Львівський національний аграрний університет

ФОРМИРОВАНИЕ СБЕРЕЖЕНИЙ ДОМОХОЗЯЙСТВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ

Резюме

В статье обосновано влияние сбережений населения на развитие социально-экономических процессов. Проанализирована динамика и структура частных сбережений до и после финансового кризиса, а также их влияние на формирование инвестиционных ресурсов национальной экономики. Определены стратегические направления улучшения процесса трансформации сбережений в инвестиции.

Ключевые слова: сбережение, домохозяйство, инвестиции, предельная склонность к сбережению, финансовые ресурсы.

Krupa V. R.

Lviv National Agrarian University

THE HOUSEHOLD SAVINGS FORMATION AND THEIR INFLUENCE ON THE STATE SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The influence of people's savings on the development of social and economic processes is grounded in the article. The dynamic and structure of private savings and their influence on the formation of investment resources of national economy in the period before and after the financial crisis are analyzed. The strategic directions of improving of saving transformation process into investments are determined.

Key words: savings, household, investment, marginal propensity to save, financial recourses.